

УДК 340.12:340.5

КОД ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ЯК НЕОБХІДНИЙ ІНСТРУМЕНТ ПІЗНАННЯ ПРАВА

Чистякова Ю.В., к. ю. н.,
доцент кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена дослідженню категорії «код правової системи» й обґрунтуванню важливості її використання в правовому пізнанні. Особливо підкреслюється значимість цієї категорії в межах порівняльно-правових досліджень.

Ключові слова: семіотика, правова система, код, порівняльне правознавство, методологія.

Статья посвящена исследованию категории «код правовой системы» и обоснованию важности ее использования в правовом познании. Особо подчеркивается значимость данной категории в рамках сравнительно-правовых исследований.

Ключевые слова: семиотика, правовая система, код, сравнительное правоведение, методология.

Chistiakova J.V. THE CODE OF LEGAL SYSTEM AS NECESSARY TOOL OF COGNITION OF LAW
The article investigates the category “code of the legal system” and importance of its usage in legal cognition. It emphasizes the importance of this category within the comparative law studies.

Key words: semiotics, legal system, code, comparative law, methodology.

Постановка проблеми. Семіотика – мо-
лода наукова дисципліна. Вона сформувала-
ся лише на межі XIX–XX ст. Як відмічає Ю.
Степанов семіотика знаходить свої об’єкти
скрізь, усюди її безпосереднім предметом
є інформаційна система, тобто система, що
несе інформацію, і елементарне ядро такої
системи – знакова система [1, с. 5]. Най-
більш загальним коротким визначенням се-
міотики (грец. semeion – знак) є «наука про
знаки». Сучасна правова наука постійно за-
лучає нові методологічні підходи, які вдоско-
налюють якість наукових досліджень. Одним
із нових методологічних підходів, які можна
використовувати для проведення правових
досліджень, є семіотичний, який не досить
широко використовується в українській пра-
вовій науці. Особливо варто підкреслити ак-
туальність його використання в межах порів-
няльного правознавства.

Мета статті полягає в дослідженні кате-
горії «код правової системи» й обґрунтуванні
важливості її використання в правовому пі-
знанні.

Виклад основного матеріалу. Одним із
ключових понять семіотики є категорія «код
знакової системи», яку можна успішно вико-
ристовувати в межах пізнання права.

Оскільки право виконує комунікативну
функцію, тобто функцію передавання інфор-
мації від одного суб’єкта до іншого, важливо
дослідити аспекти правового комунікативно-
го акту. Через те що люди мають здійснюва-
ти комунікацію опосередковано (через слова,
жести, погляди), у результаті передачі пові-
домлення виникає потреба в кодуванні інфор-
мації, яка передається, за допомогою знако-
вої системи. Після отримання повідомлення
інформація декодується (інтерпретується)
адресатом. З усіх видів знакових систем у
суспільстві найбільш уживаною є вербальна
система [2, с. 36], у якій і втілюється пра-
во. Під час передавання правової інформації
найважливішим аспектом для її сприйняття,
яке найбільш точно відповідало б інтенції від-

правника, є розуміння та використання коду
правової системи, у межах якої проходить ко-
мунікація. Якщо ж говорити про пізнання пра-
ва в межах порівняльного правознавства пра-
ва інших держав, то тут необхідно сприйняти
одразу кілька кодів різних правових систем і
визначити різницю між ними.

Питання вивчення кодів завжди було ак-
туальним для семіотики. Так, наприклад,
Дж. Фіске ділить семіотику на такі три сфери:
знак сам по собі; коди або системи, у які ор-
ганізуються знаки; культура, у межах якої
реалізуються ці коди [3, с. 40]. У. Еко вбачає
у складі загальної семіотики теорію кодів і те-
орію створення знаків [4, с. 4]. Дж. Кулер у
межах семіотики надавав пріоритет вивченню
само кодів, нехтуючи комунікацією [5, с. 25].

Код являє собою систему знаків, наді-
лених умовним значенням (словник коду) і
поєднаних за допомогою правил, які мають
конвенційний характер (граматика коду). Як
коди можуть розглядатися природні мови,
фольклор, театр, реклама тощо. Будь-яка ко-
мунікація може здійснюватися тільки за допо-
могою тих або інших кодів [6, с. 105]. Саме
за допомогою кодів здійснюються реалізація
та інтерпретація такого суспільного явища, як
право.

У межах теорії семіотики на сьогодні не-
має єдиного трактування категорії «код». Од-
нією із найбільш удалих у визначенні «код»,
як видається, є позиція У. Еко, який запропо-
нував термін S-код (або «семіотичний код»),
сутність якого полягає в тому, що будь-які ви-
словлювання не просто організовані за пев-
ними правилами, а й із різних позицій (напри-
клад, представників різних правових систем)
вони можуть бути використаними абсолютно
протилежним чином. У такій інтерпретації
«код» є дуже близьким до поняття «ідеологія»
[7, с. 67]. Код рідної національної правової
системи розуміється на рівні підсвідомості
й не потребує роз’яснення. А для розуміння
коду чужої правової системи компаративісту
доводиться бути шифрувальником.

Вітчизняний учений О. Балинська запропонувала виокремлювати категорію «код у праві», яка розуміється не тільки як поєднання віртуального (чуттєвого) аспекту з вербальним (усним і писемним), а і як певний пеленгатор, засіб установавлення правильного напрямку розуміння закладеного змісту в умовах варіативної, постійно змінної правової дійсності [8, с. 36]. Отже, код права являє собою юридичний «словник» і механізм його використання. «Код у праві – це своєрідна голографічна схема, що є основою подальшого правотворення; змістовне осереддя спрощеного відображення у загальних рисах будови правової системи, системний опис змісту права без деталізації та конкретики, готова трафаретна формула для розуміння спеціалізованої мови права. До того ж код у праві можна вважати соціокультурним метакодом до вивчення інших соціальних сфер, а також засобом встановлення правильного напрямку розуміння, закладеного у право змісту в умовах варіативної, постійно змінної правової дійсності» [8, с. 39]. Однак більш удалим, видається, виокремлення категорії «код правової системи». Кожна окрема правова система має властивості, які є унікальними, майже в кожній правовій системі функціонують правові знаки, які не мають місця в інших правових системах, кожна правова система має свою мову права (навіть, якщо з лінгвістичного погляду мова є єдиною, наприклад англійською, то мова права правових систем США та Великої Британії є різною). «Код правової системи» – категорія, яка дає змогу відобразити всі ці відмінності й особливості, а також відображає множинність розуміння права на сучасній правовій карті світу. Говорити про єдиний, універсальний «код у праві» на сьогодні неможливо та навряд чи доцільно.

Отже, у процесі осмислення правових явищ за допомогою засобів семіотики важливим є правильно виокремити й охарактеризувати код правової реальності, який використовується в конкретній правовій системі. Г. Почепцов справедливо зазначає, що при використанні в аналізі семіотичного підходу завжди спостерігається зіткнення різних кодів [5, с. 16], отже, ця категорія семіотики має важливе значення. Для досягнення термінологічної ясності необхідно зазначити, що будь-які явища правової реальності можна визначити як правове повідомлення (текст). Кожне правове повідомлення має на меті передавання певної інформації, тобто має комунікативний характер. Виявлення значення, зашифрованого в такому повідомленні, здійснюється за допомогою процесу декодування, код у такому процесі являє собою засіб упорядкування знаків, які формують повідомлення, у певну систему [9, с. 697].

Важливо зазначити, що код правової системи не формується ізольовано, він досить тісно пов'язаний із загальнокультурним кодом, адже будь-яка інтерпретація знаків і символів зумовлена культурою. Кожен символ у різній культурі інтерпретується по-різному. Поняттям «код культури» позначається сукупність значень, що властиві знакової системі, загальні для різних субкультур, стійкі,

незмінні для всієї культурної епохи. Єдиний код приховується переважно в найбільш важливих культурних цінностях. Він є складовою соціокультурної парадигми й передається «у спадок», коли в культурі зароджується і з неї виростає інша культура [2, с. 35]. Правовий код, будучи невід'ємною частиною культурного коду, проходить разом із ним усі видозміни.

Доцільно визначити код правової системи як сукупність правил поєднання та комбінування правових знаків, що властиві для конкретної правової системи й використовуються в комунікативному акті. Код конкретної правової системи повною мірою включає в себе всі специфічні риси цієї системи та задає конкретне співвідношення означувальної й означуваної частин правових знаків, їй властивих. Код кожної конкретної правової системи може мати свої різновиди, так можна говорити про код суддівської, адвокатської тощо професій, код юридичної доктрини. Незважаючи на те що всі вони підпорядковані коду конкретної правової системи, вони мають певні відмінності, які пояснюються специфікою професійної діяльності. Код правової системи багато в чому зумовлений іншими кодами, що генеруються в конкретному суспільстві, і розвивається, видозмінюється разом із ними.

Під час правового пізнання іноді виникає необхідність оволодіння правовим кодом кількох правових систем (під час порівняльно-правових, міжнародно-правових досліджень). У таких випадках здійснюється міжкультурна комунікація – спілкування, здійснюване в межах таких значних культурно зумовлених відмінностей у комунікативній компетенції його учасників, що ці відмінності істотно впливають на якість комунікативного акту [2, с. 35]. Під комунікативною компетенцією при цьому розуміється знання використовуваних під час комунікації знакових систем і правил їхнього функціонування, а також принципів комунікативної взаємодії. Знання коду чужої знакової системи під час здійснення такої комунікації заздалегідь визначає її результативність, адже в цьому разі будуть виключені можливі помилки, неточності, суперечності у сприйнятті повідомлення. Варто зазначити, що часто виникає необхідність викласти правові знаки однієї правової системи за допомогою правових знаків іншої (зокрема під час юридичного перекладу). Такі міжкодові переходи є дуже важливими для семіотики. При цьому розуміння коду чужої правової системи має досягати досконалого рівня.

У літературі існує кілька підходів до класифікації кодів. Наприклад, К. Скрипник виокремлює такі коди: соціальні коди (у широкому сенсі всі семіотичні коди є соціальними), до яких належать вербальна мова (фонологічні, синтаксичні, лексичні, паралінгвістичні субкоди), тілесні коди (тілесний контакт, фізична орієнтація, зовнішність, вираз обличчя, жести, рух очей тощо), товарні коди (мода, одяг, автомобілі), поведінкові коди (протоколи, ритуали, рольові ігри), регуляторні коди (правила руху на швидкісних шосе, професійні коди діяльності); текстуаль-

ні коди, до яких належать наукові коди, включаючи математику, естетичні коди з різноманітними виразними засобами (поезія, драма, малювання, скульптура, музика тощо), жанрові, риторичні і стилістичні коди: нарратив (сюжет, конфлікт, дійова особа, діалог тощо), експозиція, аргумент тощо, мас-медіа коди, що включають коди фотографії, телебачення, кінематографу, радіо, газет і журналів – як технічні, так і конвенціональні; інтерпретаційні коди, до яких належать перцептуальні коди (коди зорового сприйняття), коди виробництва та інтерпретації: коди, включені як у кодувальні, так і в декодувальні тексти, ідеологічні коди: деякі автори називають індивідуалізм, свободу, расу, клас, матеріалізм, капіталізм, але всі вони можуть розглядатися як ідеологічні [10, с. 21]. Правовий код (тобто код конкретної правової системи) з огляду на цю класифікацію являє собою симбіоз усіх вищезазначених видів, адже, будучи соціальним кодом, він виражається у вербальних знаках, спрямованих на регулювання поведінки суб'єктів повідомлення; будучи текстуальним кодом, він містить у собі естетичні та жанрові й стилістичні аспекти (правове повідомлення завжди будується за допомогою певних стилістичних прийомів, мова повідомлення чітка, лаконічна, стиль мовлення – офіційний); будучи інтерпретаційним кодом, він обов'язково містить у собі коди виробництва та інтерпретації, адже саме вони зумовлюють результативність сприйняття повідомлення, і включає ідеологічні фактори, оскільки право є елементом певного суспільного устрою, що відображається в тексті права, який не буває ідеологічно нейтральним.

У роботі "S/Z" Р. Барт висуває ідею про те, що будь-який текст може бути розглянутий як результат сукупності та взаємодії п'яти семіотичних кодів: герменевтичного, семічного, символічного, проайретичного і гномічного. Відповідно, сутність цих кодів може бути подано так:

1) код герменевтики задає той шлях, на якому формулюється питання, проблема або загадка тексту, а потім і відповідь, рішення, розгадка. Отже, герменевтичний код вводить певну послідовність елементів, за якими читається загальна спрямованість «сюжету» тексту;

2) семічний код визначає характер одиниць плану змісту тексту, тобто означуваних. У якомусь сенсі цей код дає змогу виявляти в тексті його істинне, справжнє, приховане значення;

3) символічний код окреслює деяке, по суті, нескінченне поле асоціацій, що викликаються тими або іншими риторичними фігурами чи поняттями. Саме цей код може вказати один із найкоротших шляхів до текстових виходів;

4) проайретичний код наказує текстові певну «фабулу», задає послідовність «подій» у дискурсі, що розгортається, і мотивує вплив на нього його прихованих елементів;

5) гномічний код – це культурний код, код колективного знання або мудрості, до яких будь-який текст неминуче посилає. Цей код дає змогу дискурсу, який аналізується, опер-

тися на авторитет науки, моралі, релігії тощо [11, с. 44].

Код правової системи включає всі п'ять вищезазначених кодів і являє собою їх нерозривну єдність, що має враховуватися під час трактування правових повідомлень (текстів).

У. Еко запропонував десять фундаментальних кодів як інструментів для створення образів [12], кожен із яких більшою чи меншою мірою застосовується у праві:

1. Коди сприйняття – вивчаються психологією сприйняття, створюють необхідні умови для сприйняття.

2. Коди впізнання – ділять групи умов сприйняття за означальними ознаками, за допомогою яких розпізнаються предмети, що сприймаються або запам'ятовуються вже як пізнані предмети. Нерідко слугують підставою для класифікації предметів. Ці коди вивчаються психологією свідомості, пам'яті, пізнання або антропологією культури.

3. Коди передавання – ділять умови відчуттів, необхідних для певного сприйняття повідомлень. Ці коди, проаналізовані на основі фізичної теорії інформації, установлюють способи передавання відчуттів, а не підготовлений заздалегідь характер сприйняття повідомлення.

4. Коди тональні – системи виборних варіантів, уже зведених до умовних понять; це «надсегментні» ознаки, які конотують особливі інтонаційні знаки (такі як «сила», «напруженість» тощо).

5. Коди іконічні – ґрунтуються здебільшого на елементах сприйняття, утворених за допомогою кодів передавання. Розчленовуються на фігури (графічні знаки), знаки (абстрактні моделі) й семи (іконічні знаки).

6. Коди іконографічні – обирають як такі, що означають означуване іконічних кодів, щоб виокремити найбільш складні семантичні знаки, які зазнали впливу культурної традиції. На основі цих кодів виникають дуже складні синтагматичні комбінації, що, утім, легко розпізнаються й систематизуються.

7. Коди художнього смаку – установлюють (українські мінливі) ознаки, котрі отримані за допомогою семи попередніх кодів, багато в чому залежать від обставин, у яких вони виявляються.

8. Коди риторичні – виникають у результаті зведення до умовних понять невідомих раніше іконічних зображень, що потім асимілюються в соціальному плані, стаючи зразками або нормами комунікації. Вони діляться на риторичні фігури, передумови й аргументи.

9. Коди стилістичні – це певні оригінальні рішення, часом закодовані за допомогою риторичних зворотів або одного разу знайдені далеко від рішення, які під час повторення викликають у пам'яті стилістичну знахідку, що стала своєрідною визитівкою.

10. Коди підсвідомого – створюють певні комбінації, іконічні або іконологічні, риторичні або стилістичні, що, як це прийнято вважати, можуть призвести до деякого ототожнення або проєкцій, стимулювати ті чи інші реакції, висловлювати психологічні ситуації. Знаходять особливе застосування у процесі переконання.

Варто погодитися із твердженням О. Балінської, що коди правових систем зазнають модифікацій [8, с. 39]. Коди є не статичними, а динамічними системами, які змінюються з часом, будучи історично й соціокультурно зумовленими. Знак задає один із можливих альтернативних варіантів відповідності форми і змісту, звідси його принципова не біологічність, а соціальність, оскільки немає єдино правильного поєднання форми і змісту [5, с. 16]. Будь-який правовий знак може по-різному виконувати функцію позначення, залежно від історичних та соціальних умов, що впливають на нього.

Модифікація коду передбачає зміну (уточнення) терміно-понять, доповнення переліку ознак якогось правового знаку, зміну формулювань з урахуванням змін у суспільних відносинах чи появу нових типів відносин. Модифікація може відбуватися на різних рівнях:

- на мікрорівні норми права (це найпростіший рівень, на ньому вносяться зміни до чинних норм права);

- на макрорівні інституту права (цей рівень безпосередньо пов'язаний із попереднім і передбачає зміну сутності правового інституту);

- на мегарівні галузі чи підгалузі права (тут модифікація можлива тільки суто теоретично, бо зміни норм не можуть змінити усталену структуру, хоча водночас можна припустити, що існує ймовірність виникнення нових галузей права через появу якогось нового предмету регулювання чи нового типу суспільних відносин);

- на метарівні правової системи (модифікація є більш можливою, оскільки йдеться про метарівень соціокультурного, у тому числі соціонормативного, простору, де враховуються історико-генетичні характеристики правової дійсності в ретроспективі й перспективі) [8, с. 40–41].

На мікро- та макрорівнях зміни відбуваються найчастіше, проте вони не мають радикального характеру. Зміни ж на мега- й метарівнях, як правило, є тривалими у часі та призводять до відповідних змін і на нижчих рівнях. Подібну модифікацію кодів правових систем на всіх рівнях можна спостерігати у правових системах більшості пострадянських держав. Тут необхідно зазначити, що модифікація коду правової системи на метарівні супроводжується іншими соціальними змінами.

Можна виявити відмінність між широкими й обмеженими кодами. Широкий код поділяється членами масової аудиторії, обмежений – призначений для більш обмеженої аудиторії. Правовий код є обмеженим кодом, який використовується переважно професіоналами в галузі права. Загалом людська цивілізація перешкоджає перехресненню різних кодів: люди різних професій відокремлені різним

колом спілкування й різними каналами реалізації своєї творчості. Спостерігається не лише суттєвий поділ світу «фізиків» і світу «ліриків», усередині кожного з цих світів є свої способи, що блокують переходи від однієї сфери в іншу. У цьому плані семиотика є ініціатором іншої побудови світу, у якому ці схрещення вітаються й підтримуються. Вона є певним «структурним перекладачем», «путівником по структурах», «зломщиком кодів». Володіння одним із кодів, розуміння однієї із структур надає можливість зробити те саме з новою структурою, вивчити новий код [5, с. 17, 174].

Висновки. Визначення та розуміння коду правової системи є дуже важливим для семиотичного пізнання права. При цьому варто пам'ятати, що семиотичний код сам по собі не знаходиться всередині тексту, його не можна там просто виявити. Код – це певний контекст, деяка точка зору, яка спочатку привноситься до тексту відправником, а потім за її допомогою виявляється сутність повідомлення отримувачем цього повідомлення. Коди не однозначні й не статичні, вони змінюються разом із суспільством, у якому діють. Правовий код зумовлений і залежний від загальнокультурного коду. Виділення різних видів та типів у межах правового коду дасть змогу більш чітко виявити його характерні риси й особливості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Степанов Ю.С. В мире семиотики / Ю.С. Степанов // Семиотика : [антологія] / сост. Ю.С. Степанов. – М. : Академический проект, 2001. – С. 5–45.
2. Семиотика : [учеб. пособ. к лекцион. занятиям для студ. Спец. «Теоретическая и прикладная лингвистика»] / сост. И.В. Арзамасцева. – Ульяновск : УлГТУ, 2009. – 89 с.
3. Fiske J. Introduction to communication studies/ J. Fiske – London : Routledge, 1990. – 203 p.
4. Eco U. A theory of semiotics / U. Eco. – Bloomington : Indiana University Press, 1976.
5. Почепцов Г.Г. Семиотика / Г.Г. Почепцов. – М. : Рефлбук, 2002. – 432 с.
6. Чантурія А.В. Семиотичні аспекти моделювання соціальної реальності / А.В. Чантурія // Грані: Наук.-теор. і громадсько-політ. альманах. – 2006. – № 1. – Д. : Грані, 2006. – С. 104–109.
7. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У. Эко. – М. : ТОО ТК «Петрополис», 1998. – 432 с.
8. Балінська О.М. Семиотика права : [монографія] / О.М. Балінська. – Львів : ЛьвДУСВ, 2013. – 416 с.
9. Постмодернизм. Энциклопедия / отв. секр. и ред. А.И. Мерцалова. – Мн. : Интерпрессервис ; Книжный дом, 2001. – 1040 с.
10. Семиотика : [пособ. для студ.] / авт.-сост. К.Д. Скрипник. – Ростов-на-Д. : РИО Ростовского филиала Рос. таможенной академии, 2000. – 127 с.
11. Барт Р. S/Z. / Р. Барт ; пер. с фр. ; под ред. Г.К. Косикова. – 2-е изд., испр. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 232 с.
12. Эко У. О членениях кинематографического кода / У. Эко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://kinoseminar.livejournal.com/234358.html>.